

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2020

ISBN 978-960-615-307-5

© 2020, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ: Μαυροκορδάτου 11, Τ.Κ. 106 78

τηλ.: 210 3304196 - 210 3830604, fax: 210 3819439

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Πρασακάκη 5, Τ.Κ. 546 22

τηλ.: 2310-220992, fax: 2310-220910

e-mail: info@armosbooks.gr

παραγγελίες: orders@armosbooks.gr

www.armosbooks.gr

ΑΝΩΝΥΜΟΥ

Επιστολή προς Διόγνητον
Για τον χριστιανικό τρόπο ζωής

Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια
ΠΑΡΕΙΔΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο που είναι γνωστό ως *Επιστολή προς Διόγνητον* βρέθηκε το 1436 από έναν Καθολικό ιερέα, τον Thomas d' Arezzo, σε ένα ιχθυοπωλείο, στην Κωνσταντινούπολη¹. Στη συνέχεια ο μοναδικός χειρόγραφος κώδικας (Codex Argentoratensis Graecus 9) στον οποίο υπήρχε το κείμενο της Επιστολής πέρασε στην κατοχή του Καρδινάλιου Jean Stojkovic da Ragusa², για να καταλήξει στη βιβλιοθήκη του Στρασβούργου στα τέλη του 18ου αιώνα³.

Κατά τη διάρκεια του Γάλλο-Πρωσικού πολέμου, ωστόσο, το χειρόγραφο καταστράφηκε, καθώς έπειτα από βομβαρδισμό του Στρασβούργου, τον Αύγουστο του 1870, η βιβλιοθήκη πήρε φωτιά. Ευτυχώς, όμως, στη διάρκεια του τελευταίου τέταρτου του 16ου αιώνα είχαν γίνει τρία αντίγραφα του χειρόγραφου, το πρώτο γύρω στο 1590, το δεύτερο γύρω στο 1850 και το τρίτο στο 1861⁴, από τα οποία και έχει φτάσει το κείμενο στα χέρια μας.

Η ύπαρξη του μοναδικού χειρόγραφου κώδικα, η απουσία αναφοράς στον συγγραφέα όπως και η απουσία σύγχρονων ή μεταγενέστερων πατερικών αναφορών στο κείμενο έκανε πολλούς ερευνητές να θεωρήσουν ότι το κείμενο είναι πλαστό, ενώ άλλοι υποστήριξαν ότι πρόκειται για ένα κείμενο που γράφτηκε

¹ Marrou Irénée Henri, *À Diognète. Introduction, édition, critique, traduction et commentaire*, Paris, εκδ. Éditions du Cerf, σειρά: Sources chrétiennes, αρ. 33, 1951, σ. 6.

² Marrou Irénée Henri, *ό.π.*, σ. 6, σημ. 1.

³ Πιθανόν μεταξύ των ετών 1793 και 1795, βλ. Meecham G. H., *The Epistle to Diognetus*, Manchester, εκδ. Manchester University Press, 1949.

⁴ Ehrman D. Bart, *The Apostolic Fathers*, τόμ. 2, Harvard, εκδ. Harvard University Press, σειρά: Loeb Classical Library, αρ. 25, 2003, σ. 128.

για λόγους εντυπωσιασμού, χωρίς να έχει κάποιο αντίκρισμα στην πρώιμη εκκλησία⁵.

Σε ό,τι αφορά στον συγγραφέα του κειμένου υποστηρίχτηκαν πολλές και διαφορετικές απόψεις⁶. Κάποιοι ερευνητές υποστήριξαν ότι ο συγγραφέας του κειμένου είναι ο φιλόσοφος και μάρτυρας Ιουστίνος, μία άποψη που ενισχύθηκε από το γεγονός ότι στον χειρόγραφο κώδικα μαζί με τον κείμενο της Επιστολής υπήρχαν και κείμενα του Ιουστίνου⁷. Οι διαφορές όμως που υπάρχουν με τα κείμενα του Ιουστίνου, κυρίως όσον αφορά στο ύφος και στη στάση του συγγραφέα της Επιστολής απέναντι στα λατρευτικά έθιμα των Εβραίων, τις προφητείες και την ελληνική φιλοσοφία, δεν αφήνουν κανένα περιθώριο για την παραπάνω υπόθεση⁸. Κάποιοι άλλοι υποστήριξαν ότι πρόκειται για τον Απολογητή Κορδάτο⁹, επισημαίνοντας μάλιστα ότι το κείμενο της Απολογίας του Κορδάτου που διασώζεται στην Εκκλησιαστική Ιστορία του Ευσέβιου ταιριάζει απόλυτα στο

⁵ Richardson C. Cyril, *Early Christian Fathers*, Louisville, εκδ. The Westminster Press, σειρά: The Library of Christian Press, 1953, σ. 206.

⁶ O Hill θα υποστηρίξει ότι ο συγγραφέας της Επιστολής δεν είναι άλλος από τον Πολύκαρπο Σμύρνης, βλ. Hill E. C., *From the Lost Teaching of Polycarp: Identifying Irenaeus' Apostolic Presbyter and the Author of Ad Diognetum*, Tübingen, εκδ. Mohr-Siebeck, σειρά: Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament, αρ. 186, 2006.

⁷ O Marrou αναφέρει τα 22 έργα που υπήρχαν σε αυτόν τον χειρόγραφο κώδικα των 260 σελίδων, βλ. Marrou Irene Henri, *ό.π.*, σσ. 10-17. Τα πέντε πρώτα έργα αποδίδονταν στον Ιουστίνo, βλ. Foster Paul, «The Epistle to Diognetus», στο περιοδικό *The Expository Times*, τεύχ. 118 (4), 2007, σσ. 162-168, *ιδ.* σ. 164, ενώ αμέσως μετά ακολουθούσε η φράση «τοῦ αὐτοῦ πρὸς Διόγνητον» με τη λέξη «αὐτοῦ» να αναφέρεται στον Ιουστίνo.

⁸ Richardson C. Cyril, *ό.π.*, σ. 206.

⁹ Foster Paul, «The Apology of Quadratus», *ό.π.*, σσ. 353-359, Holmes W. M., *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*, Grand Rapids, εκδ. Baker Book House, 1999, σσ. 529-530, Foster Paul, «The Apology of Quadratus», στο: Foster Paul [επιμ.], *The Writings of the Apostolic Fathers*, London, εκδ. T&T Clark, 2007, σσ. 52-62, *ιδ.* σ. 63.

κενό που υπάρχει στον χειρόγραφο κώδικα στο κεφάλαιο 7¹⁰.

Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι κενό υπάρχει μεταξύ του κεφαλαίου 10 και 11, ένα κενό που φαίνεται να διαιρεί την Επιστολή σε δύο διαφορετικά κείμενα, με το πρώτο κείμενο να περιλαμβάνει τα κεφάλαια 1-10 και το δεύτερο τα κεφάλαια 11 και 12. Η διαφορά ύφους που υπάρχει στα κεφάλαια 11-12 καθώς και η θεματική τους δικαιώνει την άποψη ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά κείμενα από τον ίδιο ή και από διαφορετικό συγγραφέα¹¹, με τα δύο τελευταία κεφάλαια να ταιριάζουν στο ύφος, τουλάχιστον, με κείμενα του Μελίτωνος Σαρδέων, του Ιππόλυτου και του Θεόφιλου Αντοχείας. Τόσο η Απολογία (κεφάλαια 1-10) όσο και η Ομιλία (κεφάλαια 11-12) φαίνεται να έχουν γραφτεί στα τέλη του 2ου ή στις αρχές του 3ου αιώνα. Έτσι, τα κεφάλαια 1-10 αποδίδονται στον Απολογητή Κορδάτο, ενώ τα κεφάλαια 11-12 στον Ιππόλυτο Ρώμης¹².

Το κύριο μέρος της Επιστολής (1-10) αποτελεί ουσιαστικά μία Απολογία¹³, αν και συχνά εντάσσεται στα κείμενα των

¹⁰ Andriessen P. Dom, « L'Apologie de Quadratus conservée sous le titre d' Épitre à Diognète », στο περιοδικό, *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, τεύχ. 13, 1946, σσ. 5-39, 125-149, 237-260, και τεύχ. 14, 1947, σσ. 121-156. Πρβλ. του ιδίου, « The authorship of the Epistula ad Diognetum », στο *Vigiliae Christianae*, τόμ. I, 1947, σσ. 129-136. Ο Ehrman θα υποστηρίξει ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν το κείμενο που λείπει είναι μερικές λέξεις, μία σελίδα ή περισσότερες σελίδες, βλ. Ehrman D. Bart, *ό.π.*, σ. 124.

¹¹ Barnard, L. W., « The Epistle ad Diognetum. Two units from one Author? », στο περιοδικό *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche*, τεύχ. 56 (1-2), 1965, σσ. 130-137.

¹² Richardson C. Cyril, *ό.π.*, σσ. 209-210, όπου παρουσιάζονται όλες οι απόψεις των ερευνητών σχετικά με την πατρότητα του κειμένου. Πρβλ. Quarry J., « The Epistle to Diognetus and its possible authorship. With a sequel on Novatian's treatise "De Trinitate" », στο περιοδικό *Hermathena*, τεύχος 9 (22), 1896, σσ. 318-357, Connolly R. H., « The date and authorship of the Epistle ad Diognetum », στο περιοδικό *The Journal of Theological Studies*, τεύχ. 36 (144), 1935, σσ. 347-353.

¹³ Για το γραμματειακό είδος του κειμένου βλ. Edebol B. P. Torbjörn, *Mystery Revealed. An Inquiry into the Signification and Significance of the*

Αποστολικών Πατέρων¹⁴. Στην εισαγωγή ο συγγραφέας θέτει τρία ερωτήματα σχετικά με τα οποία ο Διόγνητος θέλει να ενημερωθεί επαρκέστερα: ποια είναι η ταυτότητα του Θεού των χριστιανών, πού οφείλεται αυτή η υπέρμετρη αγάπη που δείχνουν προς τον πλησίον και γιατί η πίστη τους εμφανίστηκε τόσο αργά στον κόσμο. Απαντώντας στο πρώτο ερώτημα, ο συγγραφέας θα ασκήσει κριτική τόσο στην ειδωλολατρία όσο και στις εσφαλμένες αντιλήψεις των Εβραίων σχετικά με τη λατρεία του Θεού (2-4). Ακολούθως (5-6) θα αναφερθεί στον τρόπο ζωής των χριστιανών οι οποίοι, αν και ζουν στη γη, όπως όλοι οι άλλοι, είναι ήδη πολίτες του Ουρανού καθώς είναι μέλη της Εκκλησίας. Ο συγγραφέας θα τονίσει ότι, όπως η ψυχή δίνει ζωή στο σώμα και το συνέχει, το ίδιο κάνουν και οι χριστιανοί για τον κόσμο. Στα επόμενα κεφάλαια (7-8) παρουσιάζει τη χριστιανική διδασκαλία για τον Θεό, ο οποίος είναι παντοδύναμος, δημιουργός των πάντων, πανάγαθος, ενώ παράλληλα ασκεί κριτική στις απόψεις διαφόρων φιλοσόφων. Σε ό,τι αφορά στο ερώτημα για την αργοπορημένη παρουσία της χριστιανικής πίστης στον κόσμο, ο συγγραφέας θα πει (9-10) ότι το λυτρωτικό σχέδιο του Θεού διά του Υιού Του πραγματοποιήθηκε όταν ο άνθρωπος συνειδητοποίησε ότι δεν μπορούσε μόνος του να σωθεί.

Στα δύο τελευταία κεφάλαια (11-12) γίνεται αναφορά στην Εκκλησία, κάτι που ενισχύει την άποψη ότι τα δύο αυτά κεφάλαια γράφτηκαν σε μεταγενέστερη περίοδο –ίσως στο πρώτο μισό του 3ου αιώνα–, στην οποία δίνεται η χάρη του Θεού και

Revelational Theology of Ad Diognetum, Atlantic Coast Theological Seminary, 2012 (διδασκτορική διατριβή), όπου παρουσιάζονται τα κοινά σημεία του κειμένου με όλα τα γραμματειακά είδη καθώς και σύνολη η υπάρχουσα βιβλιογραφία.

¹⁴ Grant M. Robert, *Greek Apologists of the Second Century*, Philadelphia, The Westminster Press, 1988, σ. 178, Palmer W. D., «Atheism, apologetic, and negative theology in the Greek Apologists of the second century», στο περιοδικό *Vigiliae Christianae*, τεύχ. 37 (3), 1983, σσ. 234-259, ιδ. για την Επιστολή σ. 238.

μέσω αυτής αποκαλύπτεται το σωτηριώδες έργο Του, ενώ έχει ως σκοπό της να διαφυλάξει την αποστολική παράδοση¹⁵.

Το κείμενο της Επιστολής ακολουθεί την τυπική θεματική και δομή των πρώιμων χριστιανικών απολογιών. Καταδικάζεται η φιλοσοφική αντίληψη για τον Θεό¹⁶ όπως και οι εβραϊκές θρησκευτικές παραδόσεις. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ανωτερότητα της χριστιανικής διδασκαλίας. Επειδή οι διωγμοί των χριστιανών αποτελούσαν μία πραγματικότητα για τον συγγραφέα της Επιστολής, προσπαθεί να πείσει τον παραλήπτη της ότι οι χριστιανοί δεν αποτελούν απειλή για την αυτοκρατορία. Το κείμενο της Επιστολής αποτελεί μία προσπάθεια να παρουσιαστεί ο Χριστιανισμός σε μία κοινωνία η οποία ήταν πλουραλιστική και ταυτόχρονα εχθρική, με σκοπό να μεταστραφεί ο παραλήπτης στον Χριστιανισμό¹⁷.

¹⁵ Όπως ορθά επισημαίνει ο Foster, σε αντίθεση με τα 10 πρώτα κεφάλαια όπου υπάρχει μία υπεράσπιση του χριστιανισμού, τα τελευταία δύο κεφάλαια έχουν έναν πανηγυρικό τόνο για το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου και τον ρόλο της Εκκλησίας, γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι αποτελούν μέρος άλλου έργου που είχε γραφτεί για να διαβαστεί από χριστιανούς, βλ. Foster Paul, «The Epistle to Diognetus», *ό.π.*, σ. 166, Meecham G. H., *The Epistle to Diognetus*, *ό.π.*, σ. 64.

¹⁶ Οι Απολογητές άσκησαν κριτική στις φιλοσοφικές αντιλήψεις περί Θεού, επειδή ήθελαν να δείξουν ότι ο χριστιανισμός είχε περισσότερα κοινά με τη φιλοσοφία και τη λογική, παρά με τη μυθολογία και τη λαϊκή θρησκεία, βλ. Norris A. Richard, «The Apologists», στο: Young F., Ayres L. & Louth A. [επιμ.]. *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 2008³, (2004¹), σσ. 36-44, *ιδ.* σ. 37.

¹⁷ Βλ. Drobner R. Hubertus, *The Fathers of the Church. A Comprehensive Introduction*, Massachusetts, εκδ. Hendrickson Publishers, 2007, σσ. 75-77.